

Ympäristöhistorian opetukset luonnontieteilijän silmin

Jared Diamond: Romahdus: Miten yhteiskunnat päättävät tuhoutua tai menestyä. Englanninkielisestä alkuteoksesta *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed* (2005) suomentanut Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2005. 604 s.

■ Suomen Akatemian ulkomainen akateemikko, Kalifornian yliopiston professori Jared Diamond (s. 1937) on julkaissut viime vuosina useita paksun tussin panoraamoja ihmissuvun menneisyydestä. Evoluutiobiologian, fysiologian ja biogeografian tutkijana akateemiset kannuksensa hankkinut Diamond aloitti totaalihistorioiden sarjansa vuonna 1992 ihmisen evoluutiota käsittelevällä teoksella *The Third Chimpanzee*, joka voitti *Los Angeles Timesin* kirjallisuuspalkinnon. Viisi vuotta myöhemmin ilmestynyt *Guns, Germs, and Steel* (suom. *Tykit, taudit ja teräs*, Terra Cognita 2004) pani vielä paremmaksi nappaamalla tavoitellun Pulitzerin ja nostattamalla kiivaitakin sävyjä saaneen keskustelun agraarikulttuurien syntyä ja sivilisaatioiden vaiheita selittävistä tekijöistä. Trilogia täydentyi viime vuonna yhteiskuntien ympäris-

töhistoriaa tutkailevalla teoksella *Collapse*, joka on nyt tuoreeltaan luettavissa myös suomeksi.

Romahduksen päämääränä on selvittää, miksi jotkut menneisyyden yhteisöt romahtivat, miksi taas toiset selvisivät vakavistakin ympäristökriiseistä kestävämmän kehityksen tielle. Tehtävänasettelun taustalla on Diamondin luja luottamus siihen, että menneisyyden tuntemus valaisee myös oman aikamme kohtalonkysymyksiä. Visio tuntuu tutulta, ovathan modernin ympäristöhistorian edustajat yksi toisensa jälkeen perustelleet alansa ajankohtaisuutta väittämällä, että tietämys luontosuhteen historiasta tarjoaa avaimia nykyistenkin ympäristökysymysten ratkaisuun.¹ Jostain syystä Diamond ei kuitenkaan kytke työtään millään tavoin ympäristöhistorian tutkimusperinteisiin. Valitettavasti, sillä edeltäjien työn parempi tuntemus olisi auttanut tekemään *Romahduksesta* vielä paremman kirjan.

Diamond käy menneisyyden opetusten selvittelyyn historiallisten esimerkkitapausten

1. Ks. esim. J. Donald Hughes (2001) *An Environmental History of the World: Humankind's Changing Role in the Community of Life*, London: Routledge, 1–10, 238–240; Clive Ponting (1992) *A Green History of the World*, London: Penguin Books, 393–407; Charles L. Redman (1999) *Human Impact on Ancient Environments*, Tucson: The University of Arizona Press, 3–14, 195–220; I. G. Simmons (1996) *Changing the Face of the Earth: Culture, Environment, History*, Second Edition, Oxford: Blackwell, 2, 402–427; Sverker Sörlin & Anders Öckerman (1998) *Jorden en ö: En global miljöhistoria*, Stockholm: Natur och Kultur, 13–16, 29–30.

analyttisellä ja systemaattisella vertailulla, metodilla, jota hän jo *Tykit, taudit ja teräs*-teoksessaan mainosti ”tieteelliseksi historiaksi”. *Romahduksessa* menetelmä merkitsee käytännössä sitä, että Diamondin päättely rakentuu lähes yksinomaan valittujen tapaus- tutkimusten ja niiden välisten vertailujen varaan. Laajempia ympäristöhistoriallisia kehityskaaria hän ei edes yritä hahmotella. Valinta voi tietysti olla viisasta pidättyväisyyttä tutkijalta, jonka ansiot ovat muualla kuin perinteisessä historian- tutkimuksessa. Mutta samalla se tuo käsittelytapaan tiettyä epähistoriallisuutta ja supistaa *Romahduksen* käyttöarvoa ympäristöhistorian akateemisessa opetuksessa: globaalin ympäristöhistorian yleiskatsaukseksi teoksesta ei ole.

Mukaan kelpuutettujen tapaus- tutkimusten kaari on joka tapauksessa laaja sekä ajallisesti että maantieteellisesti. *Romahduksen* aikamatkalla kuljetaan esihistorian hämäristä nykypäiviin, ja välilaskupaikkoina ovat esimerkiksi Tyynenmeren polynesiaalaiset saariyhteisöt, Amerikan intiaanikulttuurit, Islannin ja Grönlannin viikinkisiirtokunnat, Dominikaaninen tasavalta ja Haiti, Uusi-Guinea, Japani, Kiina ja Australia. Laaja-alaisuutensa vuoksi teos on ensisijaisesti Diamondin persoonallinen synteesi eri alojen specialistien tuottamista tiedonjyvistä. Lähdeviitteiden puuttuessa kirjan kompositioluonne jää kuitenkin ongelmalliseksi: varsinkin yksittäisten tapaus- tutkimusten kohdalla lukijan on usein mahdoton tietää, mitkä päätelmistä ovat Diamondin

omia, mitkä taas muilta tutkijoilta lainattuja.

Yksi teoksen kiistattomia ansioita on se, ettei Diamond lankea aika ajoin akateemisesakin ympäristökeskustelussa esiintyvään essentialisointiin, jonka mukaan luontosuhteen ongelmat olisivat olemuksellisesti länsimaisen sivilisaation tuote, kun taas esimerkiksi traditionaaliset luontoiskulttuurit edustaisivat yhtä kategorisesti ekologista harmoniaa. Diamond toteaa selvin sanoin, että nykytutkimus ei anna tukea ekologisoiduille versioille turmeltumattomasta alkuparatiisista tai jaloista villoista. Pikemminkin ihmiset ovat aina ja kaikkialla kohdanneet vaikeuksia tarpeidensa, elintapojensa, kulttuuristen arvostustensa ja ympäristön ekologisen kantokyvyn asettamien rajoitusten yhteensovittamisessa. Realistiset lähtökohdat heijastuvat positiivisella tavalla Diamondin käsittelytapaan: hän todella etsii ja analysoi sekä hyviin että huonoihin tuloksiin johtaneita ”ympäristöpoliittisia” ratkaisuja sen sijaan, että tyytyisi ylyyksinkertaistaviin vastakkainasetteluihin eri kulttuurien välillä.

Diamondin mukaan yhteiskuntien romahdusten taustalta ei yleensä löydy pelkästään ihmisen aiheuttamia ympäristötöuhuja, vaan laajempi ongelmien vyyhti, jossa ympäristöongelmat ovat kyllä keskeisellä tavalla mukana. Systemaattisilla vertailuillaan hän suodattaa esimerkkiaineistoistaan viisi tekijää, jotka toistuvat historiallisissa kriisiytymisprosesseissa: itse aiheutetut ympäristötouhot, ihmisestä riippumaton ilmastomuutos, vihamieliset

naapuriyhteisöt, kauppa- ja vaihtosuhteissa ilmenneet ongelmat sekä yhteiskunnan oma kykenemättömyys nähdä, ennakoida ja korjata luontosuhteen ongelmia.

Samalla kun yhteisten näkökantojen etsiminen tekee *Romahduksesta* avartavan luku- kokemuksen, Diamondin viehtymys yhdenmukaisiin selityskaavioihin jäykistää yksittäisten yhteiskuntien käsittelyä ja johtaa vääjäämättä myös tulkinnallisiin vinoutumiin. Siinä missä ilmastomuutosten, ympäristövaurioiden ja vieläpä sosiaalis-taloudellisten verkostojen roolikin saa osakseen asiantuntevan ja perusteellisen käsittelyn, selityskaavion viides sarake, kysymys kunkin yhteisön kulttuurisidonnaisesta luontonäkemyksestä, ohitetaan liian usein ylimalkaisesti. Vinoutuma on kohtalokas: samalla kun Diamond jättää luontosuhteiden kulttuurisen määrääytymisen mekanismit vaille syvällisempää huomiota, hän nakertaa perusteita myös lupauksiltaan ympäristöhistorian opetuksista.

Vaikeudet kulttuurisen luontonäkemyksen tarkastelussa heijastuvat jopa teoksen parhaisiin tapaus- tutkimuksiin. Esimerkiksi Pääsiäissaaren historiallisen ympäristökatastrofin käsittely on havainnollinen osoitus Diamondin taidosta kytkeä kulttuurinen rappio erilaisiin ympäristötekijöihin, tässä tapauksessa erityisesti saaren luonnon poikkeukselliseen haurauteen. Samalla kysymys pääsiäissaarelaisten luontosuhteesta ja -näkemyksestä häipyä kuitenkin jonnekin taustalle. Diamond vaikuttaa olevan kiinnostuneempi selvittämään

maisemaa hallitsevien kivipatsojen louhinnan, kuljetuksen ja pystyttämisen teknisiä yksityiskohtia kuin miettimään, mikä sai asukkaat tuhmaamaan puuta ulkopuolisen silmissä järjettömään patsaskulttiin, joka lopulta tuhosi saaren metsät kokonaan. Maltillisempi perehtyminen patsaskulttiin vimmaa ylläpitäneisiin uskonnollisiin ja kulttuurisiin käsitteisiin olisi voinut tuottaa luvun lopputoteamukseen muutakin sanottavaa kuin triviaalia lohduttelua siitä, että saaren muinaiset asukkaat eivät olleet ”epätavallisen pahoja ja ajattelelmattomia” (s. 135).

Vaikka *Romabduksesta* löytyy myös onnistuneempia esimerkkejä luontosuhteen kulttuuristen ulottuvuuksien käsittelystä, ne eivät korjaa kokonaisuuden vinoutumaa. Tämän vuoksi Diamondin historialliset ekskursionit eivät myöskään erityisemmin valaise nykyisten ympäristöongelmien kulttuuris-yhteiskunnallisia taustoja ja ratkaisumahdollisuuksia. Menneisyyden opetuksista jää lopulta käteen vain se, mikä on tiedetty jo ennen *Romabdustakin*: historia osoittaa, että ihmiset voivat omalla toiminnallaan aiheuttaa ympäristökatastrofin, mutta myös välttää sen. Viesti on lohdullinen, mutta ei erityisen omaleimainen. Samaa voi sanoa Diamondin johtopäätöksestä, jonka mukaan laajojen katastrofien riski on nykyisin suurempi kuin koskaan aikaisemmin, mutta toisaalta tieteen ja teknologian kehitys on tuottanut meille myös uudenlaisia välineitä tunnistaa, ehkäistä ja estää ekologisten kauhukuvien toteutumista.

Luvattujen opetusten sijasta teoksen arvokkaimmiksi puoleksi nousevat muut tekijät. Ensinnäkin *Romabduksen* ehkä kaikkein omaperäisin ”uutuus” ympäristöhistorialliseen keskusteluun on Diamondin tulkinta historiallisille romahduksille yhteisistä piirteistä. Kulttuuritekijöiden kehnosta käsittelystä huolimatta selitysmalli on kokonaisuutena kekseliäs ja haastaa pohtimaan ympäristöhistoriallisten prosessien laajoja hahmoja. Toiseksi *Romabduksen* on erinomainen johdatus ympäristöhistorian luonnontieteellisiin ulottuvuuksiin. Diamond onnistuu useita kertoja paljastamaan taustalla piilevien ekologisten tekijöiden roolin sellaisissakin yhteiskunnallisissa romahduksissa, jotka ensi silmäyksellä näyttävät johtuneen ensisijaisesti taloudellisista tai sosiaalisista ongelmista (esim. Ruan dan kansanmurha). Hän ei myöskään tyydy vain kertomaan luonnon historiallisia muutoksia koskevista tutkimustuloksista, vaan selittää toistuvasti ihailtavalla kärsivällisyydellä, millaisilla menetelmillä kukin tieto on saatu. Kuin huomaamattaan umpihumanistikin tulee oppineeksi *Romabduksen* sivuilta yhtä jos toista niin dendrokronologiasista, jäätiköiden kairauksista kuin muinaisten rottien keräämien tunkioiden tutkimuksetakin.

Diamondin kirjoitustyyli on vetävää tarinointia, joskin aika ajoin melkoisen siirappista. Mestari ei totisesti piilota kyntiläänsä vakan alle, vaan esittelee lukijoilleen avokätisesti sekä saavutuksensa että ystäväpiirinsä. Toki on sallittua

kertoa, mitä ”ystäväni” tai ”kaksoispoikani” ovat kulloinkin lausahtaneet ja tehneet, mutta kovin turhia rönsyjä periamerikkalainen letkeyden tavoittelu *Romabdukseen* tuo. Niukemmalla ja tiukemmin formaatissaan pitäytyvällä sanailulla 600-sivuinen kirjajärkäle olisi voinut olla selvästi ohuempi – ja samalla informatiivisuudessaan dynamisempi ja iskevämpi.

Kimmo Pietiläisen suomenos jättää lukijan ristiriitaisiin tunteuksiin. Samalla kun on kiitettävä Pietiläisen aktiivisuutta *Romabduksen* kaltaisten merkkiteosten nopeista suomennoista, täsmällisyyteen ja viimeistelyyn toivoisi malttia ja huolellisuutta. Esimerkiksi sivulla 369 kappale alkaa virkkeellä: ”Dominikaanisen tasavallan ympäristövaikutusten perusteella, mikä on maan ympäristöongelmien ja luonnonsuojelualueiden järjestelmän nykytila?” Ymmärtäähän sen näinkin, luultavasti toisella lukemisella, mutta ei sitä erityisen sujuvaksi voi kiittää.

Kritiikistä huolimatta *Romabduksesta* jää päällimmäiseksi mieleen suhteellisen positiivinen kokonaisvaikutelma. Joskaan Diamondin kirja ei ole ensimmäinen, joka kannattaa ujuttaa ympäristöhistoriasta kiinnostuneen käteen, se epäilemättä kuuluu heti lisää lukemista -osion kärkeen. *Romabduksen* on mainio esimerkki luonnontieteellisen tiedon merkityksestä ympäristöhistorian kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle. Ennen Diamondin opukseen tarttumista liikkeelle on kuitenkin hyvä lähteä tasapainoisemmista yleisesityksistä, esimerkiksi Donald Hughe-

sin teoksesta *An Environmental History of the World* (Routledge, 2001), jossa vertailevat tapaustutkimukset nivoutuvat esimerkillisellä tavalla laajempien kehityslinjojen piirtoihin, eikä luontokäsityksiäkään ole unohdettu.

Kimmo Korteniemi